

УДК 94(477.46)

І. Ю. Опацький

НІМЕЦЬКА ВІЙСЬКОВА АДМІНІСТРАЦІЯ В УМАНІ У 1918 р. (ЗА МАТЕРІАЛАМИ ЩОДЕННИКА П. Ф. КУРІННОГО)

У статті досліджено щоденникові записи уманського адвоката та громадського діяча Петра Федоровича Курінного (1852 – 1931 рр.) за 1918 рік, коли в місті Умань перебувала німецька військова адміністрація. Наведені біографічні відомості про автора щоденників, коротко аналізується зміст джерела, реакція різних верств місцевого населення на прихід нової влади та її дії щодо реквізиції майна і накладення контрибуцій. Наводяться фрагменти нещодавно опублікованих щоденникових записів, які є цінним джерелом нової соціальної історії та краєзнавчих досліджень.

Ключові слова: Умань, Петро Федорович Курінний, щоденник, німецька військова адміністрація, реквізиція.

Сучасний етап розвитку суспільних наук характеризується утвердженням ідейного плюралізму, поглибленням зв'язків з світовою наукою. Поєднання досвіду зарубіжної історичної науки з традиціями української історіографії створює умови для розширення інструментарію дослідника. З розвитком нової соціальної історії все більша увага акцентується на людині в усіх її іпостасях. До сфери наукового інтересу вчених потрапило і буденне, повсякденне життя, світоглядні уявлення, цінності пересічної особистості. Реалізація такого підходу потребує застосування нових методологічних засад історичного пошуку, введення до обігу нових або маловідомих документів. Перспективним джерелом для вивчення минулого вчені вважають щоденники, які є різновидом мемуарної літератури [1, с. 82].

У словнику Брокгауза і Ефрона мемуари названі “історичним матеріалом першочергової важливості. Різного роду мемуари представляють живу, різнобічну картину суспільного побуту, висвітлюють розумовий і моральний склад суспільства і з'ясовують ставлення громадської думки до подій, що відбувалися в описуваний час [2, с. 70].

Щоденникові записи є цінним історичним джерелом, адже написані синхронно з описуваними подіями, відображають безпосередню реакцію людини на них. Використання щоденників у поєднанні з іншими видами історичних джерел дає можливість детальніше розкрити маловідомі сторінки української історії. Однією з таких сторінок є діяльність німецької військової адміністрації на Уманщині у 1918 році та реакція населення краю на прихід нової влади.

Українські історики провели значну наукову роботу з вивчення Української революції. В опублікованих за останнє двадцятиріччя наукових, науково-популярних працях значна увага приділяється державності доби Української революції 1917–1921 рр. і місця в ній Української держави на чолі з гетьманом Павлом Скоропадським. Ґрунтовні дослідження проводили Р. Пиріг [3], В. Солдатенко [4], О. Реєнт [5]. Діяльності німецької військової адміністрації в Україні у 1918 році присвячено дисертаційне дослідження Н. Кришиної [6]. Проте, в силу вирішення більш широких наукових завдань, маловивченою залишається ситуація, в якій опинилася Уманщина з моменту вступу німецьких військ та відносини місцевого населення з новою адміністрацією. Актуальності даному дослідженню додає і те, що цього року уманчани відзначають 400-річчя найдавнішої писемної згадки про місто.

В краєзнавчих дослідженнях “Нарис історії Уманщини” [7], “Національно-демократичні перетворення на півдні Київщини в революційну добу (березень 1917 – 1920 рр.)” [8] автори на широкій базі архівних матеріалів та документальних джерел аналізують нормативні документи та дії нової влади, численні селянські повстання у відповідь на реквізицію продовольства та накладені контрибуції. Нещодавно опубліковані щоденники громадського і кооперативного діяча Петра Федоровича Курінного (1852 – 1931 рр.) значно доповнюють відомості про реакцію уманчан на прихід нової влади та їх відносини з нею.

Отож, метою публікації є дослідження щоденника П. Ф. Курінного як одного з важливих джерел для реконструкції революційних подій на Уманщині. Однак спочатку вважаємо за доцільне бодай коротко окреслити життєвий шлях його автора.

Тривалий час ім'я Петра Федоровича Курінного було відоме хіба що кільком уманцям. Якщо про нього й згадували, то зазвичай як про батька Петра Петровича Курінного – відомого українського історика, археолога, етнографа, фундатора музейної справи. В Енциклопедії українознавства вказується, що він був “адвокатом, громадським і кооперативним діячем, громадівцем, народником, організатором недільних шкіл. Писав нариси з народного життя під псевдонімом К. Український. Залишив цінні, досі не друкovanі спогади” [9, с. 1240]. Певно під спогадами маються на увазі щоденникові записи П. Ф. Курінного, які він старанно та педантично вів. У 1943 р. П. П. Курінний емігрував до Німеччини і вивіз щоденники свого батька та зберігав їх у своєму особистому архіві. У 2008 році щоденники П. Ф. Курінного від його онука Ю. В. Денбського були передані правнучці І. Г. Гранкіній. А вже у кінці 2008 р. їх повернули до міста Умані. Після опрацювання записів працівниками Уманського краєзнавчого музею вони були опубліковані у 2013 та 2014 рр. [10; 11]. З них стають відомими додаткові біографічні відомості П. Ф. Курінного.

Народився він 23 листопада (тут і далі дати подаються за ст. стилем – І. О.) 1852 р. в селі Свинарка Черкаського повіту Київської губернії (нині с. Петропавлівка Городищенського р-ну Черкаської обл.) у селянській родині. Один з найяскравіших спогадів дитинства – очікування приїзду “волі” у село, тобто

очікування на зачитування в селі імператорського маніфесту 1861 р. про скасування кріпацтва. На “волю” очікувало все село, але що це “чи це тварина, чи людина – ніхто не міг собі уявити”. А коли все ж таки була прочитана “якась бумага від царя.. всі люди дуже раділи і одразу ж пішли до церкви молитися за царя” [10, с. 14, 15].

Восени 1861 р. П. Курінний розпочинає навчання у сільського отця Феодосія. Невдовзі стає учасником церковного хору, який неодноразово запрошували на храмові свята та освячення церков. З того часу П. Курінний проніс любов до хорового співу через усе життя. Після завершення у 1865 році церковнопарафіяльної школи він працював на посаді помічника волосного писаря в Орловецькій волості. Згодом здобув юридичну освіту в університеті св. Володимира у Києві. З 1881 р. займався юридичною практикою при Уманському окружному суді. Водночас брав активну участь у громадському житті міста: входив до складу Уманського відділу Російського товариства Червоного хреста (1881–1918), Уманського благодійного товариства (1890–1904), Уманського ощадно-позичкового товариства (від. 1901 р.), Уманського відділу Київського історичного товариства охорони пам’яток старовини та мистецтва (від 1913 р.), був головою Уманського пожежного літературно-просвітнього гуртка “Просвіта” (від 1921 р.) [12]. У своїх щоденникових записах П. Курінний, поряд з нотатками приватного характеру, ретельно фіксував усе, що відбувалося в ті бурхливі часи навколо нього. Основна цінність щоденників П. Курінного, на наш погляд, полягає в тому, що вони дозволяють відновити духовний колорит життя українського міста в революційну добу в усій його трагічності й суперечності, дають змогу дізнатися про життєві перипетії уманчан майже столітньої давності. Особливо цікавими видаються записи датовані 1918 роком, коли до міста вступили німецькі війська. Аналізуючи їх, можна виділити три моменти, які є важливими при вивченні даної проблеми.

Перший – це реакція місцевого населення на інформацію про можливий прихід німецьких військ до міста та очікування змін у зв’язку з цим. Перші згадки про німецька війська на території України у щоденнику П. Курінного датуються записом від 16 лютого 1918 року. Тоді, під час перерви в судовому засіданні, П. Курінний дізнається про таке: “...Сообщают сведения (слухи), что ст. Казятин занята немцами, которые идут для восстановления порядка на Украине” [11, с. 25]. Наступні записи про німецькі війська теж містять інформацію про те, що німці “наводять порядки”: “Сообщают, что Киев занят немцами и принимаются меры к тому, чтобы нормальная жизнь не нарушалась анархистами”, “В Казятине немцы наводят чистоту после большевиков” [11, с. 28, 29]. Як видно з щоденникових записів П. Курінного, можливий прихід в місто німецьких військ не те що не лякав місцеве населення, а навпаки – був значною мірою навіть бажаним. 20 лютого він записує: “Бедные наши уманцы! Уже так пострадали, что всякий слух, всякий ружейный выстрел приводит в панику все население... Вот почему здесь с нетерпением ждут какого-нибудь отряда войск, какой защит от мощных нападений на город... Ждем германцев... на них надежда уже не как на врагов, а как на защитников... Дожили до того, что наши враги должны явиться на защиту населения... От кого же? От нашего собственного “народа – зверя”. Наступного дня перший загін німецьких військ вступив до міста і “население высыпало на улицу и в виде шеренг по обеим сторонам встречают их... Разве думали когда-нибудь уманцы видеть у себя отряд германцев, своих врагов? Теперь их встречают как спасителей Украины... Смотрят на них хотя и не с любовью, но с уважением” [11, с. 32, 33]. Цікаво, що про таку ж настрій в березні 1918 р., але у Полтаві, писав у своєму щоденнику В. І. Вернадський: “Большинство ждет немцев как избавителей...”, “... Обыватель начинает задумываться и о немце. Он ему обеспечит безопасность от убийств, насилий, явных грабежей – но затем?” [13, с. 54, 60]. Задумується над тим, що буде після встановлення німецької адміністрації і П. Курінний: “Они, наверное, потребуют солидное вознаграждение за свой порядок... Может быть потребуют протектората над Украиной и тогда мы будем вечными рабами наших врагов...Что-то ужасное предвидится, и во всяком случае положение безысходное... С одной стороны – свои звери: “свободные разбойники и грабители”, а с другой – сильные “немцы устроители порядка” каким, конечно, ближе свои интересы, чем наши...” [11, с. 32-33].

П. Курінний, як свідчить інша відома уманчанка Н. В. Суровцова, був найбільш популярним адвокатом серед селян. “Біля його садиби на майданчику стояли вози, розпряжені коні, а в спеціальній великій хаті сиділи, а як коли, то й ночували, численні клієнти... Але знала і шанувала його переважно периферія, бо для центру він був надто провінціальним” [14, с. 23-24]. Цей факт з біографії адвоката пояснює значну кількість щоденникових записів, у яких згадуються настрої та реакція селян і простого населення на дії нової влади. Найбільш опозиційно налаштованими до іноземців були селяни, настрої яких так добре знав П. Курінний. Ще до приходу німецьких військ вони не розуміли, для чого ті йдуть. А 29 березня автор зафіксував “злостное настроение против интеллигенции и Украинской Рады... Обвиняют в том, что “они навели сюда немцев. Вирізати би всіх панів, а німців прогнати, от і було б людям добре”, говорять крестьяне” [11, с. 55]. В той час міщани та адвокатське середовище Умані побоювалися таких настроїв селян і покладали великі надії на припинення грабежів, розбоїв і руйнувань німецькими військами.

Другий важливий момент, який можна виділити при аналізі щоденникових записів – зміни у ставленні жителів краю до німецьких військ. 24 березня П. Курінному оповідають історію про те “... как германский солдат убил русского рабочего... среди города, случайно, из-за того, что германский солдат шел гулять с русской девушкой, знакомой рабочего... Этот последний обратился к девушке с вопросом, а германец ударил его в лицо... Публика, принявшая сторону рабочего, обезоружила немца, арестовала, но прибыли еще два немецких солдата, причем один из них застрелил рабочего”. Автор резюмує, що населення схвилюване і незадоволення німецькими військами починає зростати [11, с. 53].

З переходом влади в Україні до рук гетьмана П. Скоропадського відбулися значні законодавчі зміни, які безпосередньо впливали на українське селянство. Було відновлено приватну власність на землю, замість сформованих Центральною Радою земельних комітетів були створені земельні комісії. Також було створено

тимчасові повітові та губернські земельно-ліквідаційні комісії, до компетенції яких входив розгляд справ про повернення власникам відібраних у добу Центральної Ради земель, угідь та майна, про відшкодування збитків і винагороду за користування майном. 22 травня 1918 р. Уманський повітовий староста видав наказ про відновлення приватної власності і повернення власникам у повному обсязі їхнього колишнього майна та землі. У разі непокори староста погрожував застосуванням збройної сили [8, с. 132]. А відшкодовувати селянам було що. Скориставшись частими змінами влади і ще частішим безвладдям, селяни грабували та руйнували колишні поміщицькі маєтки. Неодноразово у щоденнику П. Курінний фіксує інформацію про масштаби стихійних селянських погромів: "...крестьяне разграбили и разнесли помещичью экономию, забрали в свою пользу хлеб, скот, лошадей и всякое имущество (которое затем продавали в свою пользу); постройки разобрали, а машины разрушили и поделились ими в виде кусков железа, или кусков принадлежностей" [11, с. 73]. У записках від 17 травня П. Курінний виклав розповідь свого знайомого Ісидора про відвідини ним Звенигородського повіту: "трудно даже узнать разоренное имение, усадьбу, фермы. Все разрушено... Крестьяне распродали все за бесценок, а землю наделили по кусочкам и обсеменили, даже помещичьи усадьбы засеяли... В домах помещичьих расхищали драгоценности и разные вещи" [11, с. 83-84]. Дещо раніше подібну історію про селянські грабунки йому розповів Микола Левченко: "Таке скрізь поробили, що аж страшно дивитись... Даже костел разграбили, з мертвих знімали одягу, кольца і всяке вбрання... Воли продавали на заріз, коні німцям... А тепер знову біднота... Пройдеш по селі і бачиш, що ні в кого нічого нема, всерівно така біднота, як і була... Бо хіба вони ті гроші потратили на щось добре?... Ні, вони чуть не в кожній хаті завели самогонку і таку завели п'яну машкарню, що в селі настоящий ад... От як люди розуміють свободу..." [11, с. 74]. Тепер за цю "свободу" доводилося розраховуватися. На селян накладалися контрибуції і вони були зобов'язані їх відшкодувати. Проте, як зазначає П. Курінний, досить часто ці контрибуції були не справедливими по відношенню до селян та викликали їх невдоволення новою владою. Досить красномовний випадок стався з селянином, який не брав участі в пограбуванні майна поміщика Піотровського, але німецький загін відібрав у нього 42 пуди різного хліба у якості компенсації. Незважаючи на докази неучасті селянина у пограбуванні майна, хліба йому ніхто не віддав, пояснюючи це тим, що поміщик ще не все втрачене майно отримав. Схожа ситуація сталася і у селі Краснопілка. У проїжджаючих через село німців вийшов з ладу автомобіль і вони його залишили біля Повітового правління, "... но пришли мужики, а может даже мальчишки, открывали и забрали в нем всякие винтики и принадлежности... Приехали немцы... наложили на селян контрибуцию в 10 000 руб., вознаграждение за убытки. За порубку казенного леса немцы наложили контрибуцию на крестьян 1 300 000 руб. Вот как у нас немцы восстанавливают порядки, и без всяких разговоров" [11, с. 94].

Ще більше налаштувала селян проти гетьманської влади та німецьких військ торгівельна угода про поставки з нового врожаю до Німеччини та Австро-Угорщини. 2 червня П. Курінний став свідком, коли німці вивозили реквізоване збіжжя: "Идут группами германские солдаты и везут фураж, а украинцы смотрят на них и с завистью говорят: "Вот для немцев, так и овес есть, а для нас ничего нет!". Один селянин рассказывает, что есть в селах семейства, которые совсем не имеют хлеба... Немцы заставши два пуда, берут себе половину... Вот за это и вооружаются против них селяне" [11, с. 89]. Згодом П. Курінний занотує у щоденнику почуте про діяльність німецьких військових: "Большие воры: обокрали дьякона, взяли у него бочку, курей забрали, плетень поломали. Возмутительно... Что ж это за друзья?! Если они нас обдирают". Хоча провину за ці вчинки автор покладає не лише на німецьких солдат, а й на український уряд: "С другой стороны, наше Правительство, какие это порядки? Пригласили немецкие войска и не обеспечили их продовольствием и дровами, и, вследствие сего, солдаты вынуждены красть, чтобы прокормиться" [11, с. 101].

Не сприяли "любові" до чергової влади і жорстокі гетьманські каральні загони. Під час поїздки залізницею з м. Христинівки до м. Умані П. Курінний став свідком наступної розмови: "Як прийдуть в село, то катують людей гірше всього... Скидайте штани... Положать на бочку і ріжуть, аж кров подпливе... Давай другого! Третього і перекатують кількість людей, не вважають ні на літа, ні на що... По деяким селам били і жінок", хоча селянин з с. Притики (нині с. Углуватка Христинівського р-ну Черкаської обл. – І. О.) розповів, що у них "з паном Русницьким якось посчитались за забраний у нього хліб і благополучно...Якось обішлося без карательних отрядов" [11, с. 160-161].

Така політика Гетьманату, поведінка німецьких військ призвели до того, що у багатьох населених пунктах стали формуватися з селян повстанські загони, які виступали проти повернення землі попереднім власникам, накладених на них контрибуцій, реквізиції збіжжя.

Доцільно звернути увагу на ще один аспект перебування німецьких військ в Умані: на людські стосунки німців з місцевим населенням; на сприйняття їх ментальних особливостей автором щоденника.

З 8 червня німецькі військові поселилися в одній з кімнат у будинку П. Курінного. З того часу він не перестає дивуватися і захоплюватися їх дисципліною. При чому як дисципліною під час служби, так і під час відпочинку: "У меня дома, по обыкновению, немцы "молчат"... Удивительный народ: полная комната немцев, а такая у них тишина, что как будто их нет". Або: " У них замечательная тишина... Человек больше 40, а в комнате тишь, как будто никого нет... Вахмистр или офицер читает газеты... Все слушают". Чого П. Курінний не міг зауважити про інших свої "квартирантів", які заселилися невдовзі після "дисциплінованих" німців - червоноармійців: "Вечером в передней шум, крик...Пьяные красноармейцы ругаются и буйствуют" [11, с. 142, 154, 221]. Коли ж німецькі військові забрали речі та залишили будинок П. Курінного, він записав у щоденнику: "Жалею за немцами, как людьми порядка" [11, с. 149].

П. Курінний засуджує війну і проймається жалем до загиблих. Після похорону в Умані двох німецьких солдат записує: "Люди умирают за то, что пришли к нам для восстановления порядка. Желая нам мира, они подвергают себя смерти. Но для кого и для чего нужны эти жертвы?" [11, с. 101].

З відходом німецьких військ з Умані в середовищі інтелігенції, та й простих міщан, існувала непевність та тривога за майбутнє. Ніхто з чіткістю не міг прогнозувати, що буде далі. П. Курінний записав, що відчуває наближення катастрофи. І він не помилився. Катастрофічні зміни в житті уманчан та й своєму власному, з черговим встановлення більшовицької влади інформативно описані у наступних щоденникових записах, опрацювання яких вважаємо пріоритетним завданням найближчого часу.

Звичайно, щоденникові записи П. Курінного, як і інші твори такого жанру, позначені певною особистою суб'єктивністю. Але цінність інформативного матеріалу щоденника полягає в тому, що П. Курінний детально фіксував факти сучасного йому життя, записував інформацію з періодичної преси та викладав зміст своїх розмов з міською інтелігенцією або ж селянами сусідніх з Уманню сіл. Такий багатий виклад матеріалу, поза сумнівом, значно збагачує знання про відгомін макросторії на регіональному рівні і є важливим джерелом з вивчення історії Уманщини буремних перших десятиліть ХХ століття.

Джерела та література

1. Сердюк І. Щоденник Миколи Ханенка як джерело для вивчення світоглядних уявлень про малолітню дитину в українському ранньомодерному суспільстві / Ігор Сердюк // "Історія повсякденності: теорія та практика": матеріали Всеукр. наук. конф., Переяслав-Хмельницький, 14-15 трав. 2010 р. / [Упоряд.: Лукашевич О. М., Нашайко Т. Ю.]. – Переяслав-Хмельницький, 2010. – 246 с.
2. Мемуары // Энциклопедический словарь Ф.А.Брокгауза и И.А.Ефрона. – СПб., 1896. – Т.ХІХ. – С.70.
3. Пиріг Р.Я. Центральна Рада й німецьке військове командування в Україні: проблеми взаємовідносин (лютий-квітень 1918 р.) / Р.Я. Пиріг // Український історичний журнал. – 2007. – №2. – С. 47–63.
4. Солдатенко В. Ф. Україна в революційну добу. Том 2. Рік 1918 / В. Ф. Солдатенко. – К.: Світогляд, 2009. – 411 с. – (Іст. есе-хроніки. У 4-х т.).
5. Реєнт О.П. Павло Скоропадський / О.П. Реєнт – К.: Вид. дім "Альте- рнативи", 2003. – 304 с.: (Особистість і доба).
6. Кришина Н. Діяльність німецької військової адміністрації в Україні у 1918 р.: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук. – К., 2006. – 22 с.
7. Нарис історії Уманщини (з найдавніших часів до 60-х років ХХ століття) / [С. Ю. Монке, А. І. Петренко, Т. В. Кузнець та ін.]. – К.: Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет", 2001. – 266 с.
8. Дудник О.В. Національно-демократичні перетворення на півдні Київщини в революційну добу (березень 1917-1920 рр.): Монографія. - Умань: СПД Сочинський, 2008 - 248с.
9. Енциклопедія українознавства: Словникова частина / Ред. В. Кубійович; Наукове товариство ім. Т. Шевченка у Львові. – Л. Т. 4: Перевидання в Україні. – Львів, 1994. – с. 1200-1600: іл.
10. Умань і уманчани очима П. Ф. Курінного / за ред. Ю. В. Торгалю, Л. Д. Гарбузової. – Умань: ВПЦ "Візаві", 2013. – 344 с.
11. Умань і уманчани очима П. Ф. Курінного / Уклад. Ю. В. Торгалю / Умань: Видавець "Сочинський", 2014. – 428 с.
12. Торгалю Ю. В., Олейніченко Н. О. Курінний Петро Федорович // Енциклопедія Сучасної України [Електронний ресурс] : Ін-т енциклопед. дослідж. НАН України ; голов. редкол.: Дзюба І. М. [та ін.]. - 2014. - 711 с. : іл. – Режим доступу: http://esu.com.ua/search_articles.php?id=45792
13. Вернадский В. И. Дневники 1917 - 1921: октябрь 1917 - январь 1920. / [М. Ю. Сорокина, С. Н. Киржаев, А. В. Мемелов, и др.]. – К.: Наукова думка, 1994. – 272 с.
14. Суровцова Н. Спогади. – Київ: Видавництво ім. Олени Теліги, 1996. – 432 с.: іл.

Opatskyi I. Yu. German military administration in Uman in 1918 (based on Petro F. Kurinny's diary notes)

The diary notes of Uman lawyer and public figure Petro F. Kurinny (1852-1931) for 1918, when the German military administration was in Uman, were examined in the article. The biographical data about the author of the diaries were inquired. The content of the source was briefly analysed, as well as the response of the various kinds of the local population on the coming of the new government and its activity. Recently published fragments of the diary notes, which are the valuable source of the New Social History and the Local History research, were mentioned.

Key words: Uman, Petro F. Kurinny, diary, German military administration, requisition

Опацкий И. Ю. Немецкая военная администрация в Умане 1918 г. (по материалам дневника П. Ф. Куренного)

В статье исследованы дневниковые записи уманского адвоката и общественного деятеля Петра Федоровича Куринного (1852 - 1931 гг.) за 1918 год, когда в городе Умань находилась немецкая военная администрация. Приведенные биографические сведения об авторе дневников, коротко анализируются содержание источника, реакция различных слоев местного населения на приход новой власти и ее действия по реквизиции имущества и наложение контрибуций. Приводятся фрагменты недавно опубликованных дневниковых записей, которые являются ценным источником новой социальной истории и краеведческих исследований.

Ключевые слова: Умань, Петр Федорович Куринной, дневник, немецкая военная администрация, реквизиция.